

ДО ПОЧАТКІВ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Перебіг подій, пов'язаних зі створенням Української Головної Визвольної Ради (УГВР), усталився вже досить давно. Хрестоматійним є факт, що найвище політичне представництво українського народу було створене на I Великому зборі 11—15 липня 1944 р. в Карпатах, у с. Сприня Самбірського району Львівської області. Створенню УГВР передувала робота скликаного в березні 1944 р. ініціативного комітету на чолі з Левом Шанковським¹.

Докладніше про основні питання створення і діяльності УГВР авторові доводилося доповідати на низці конференцій і круглих столів, присвячених 60-й річниці УГВР протягом 2004 р.²

Сьогодні, після введення в науковий обіг нових джерел, можливо розширити хронологічні рамки діяльності УГВР.

Потреба створити державно-політичний орган воюючої України існувала ще від часу ліквідації німцями 1941 р. Українського Державного Правління та арешту його керівників, зокрема прем'єр-міністра Ярослава Стецька. Уже в першій половині 1943 р. тодішній крайовий провідник Західних Українських Земель і член Проводу ОУН Михайло Степаняк провів консультації на цю тему з представниками провідних передвоєнних галицьких партій — УНДО (В. Мудрим, З. Пеленським) та УСРП (М. Стаховим, В. Лисим); а В. Охримович — із Президентом УНР в екзилі А. Лівицьким. Як визнав М. Степаняк на допиті 30 серпня 1944 р., ці переговори

¹ Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради // Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР). — 1948. — Вип. 4. 2. — С. 17—19; Гриньох І. УГВР // Сучасність. — 1974. — Ч. 7-8. — С. 69—78; Гриньох І. Слово з нагоди 40-річчя УГВР // Сучасність. — 1984. — Ч. 7-8. — С. 190—196; Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР // Сучасність. — 1978. — Ч. 7-8. — С. 137—150; Прокоп М. П'ятдесят років УГВР // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 49—58; Прокоп М. Як народжувалася програма і діяльність УГВР? // Сучасність. — 1986. — Ч. 7-8. — С. 200—211; Ребет Д. До початків УГВР (Спогади, коментарі, рефлексії) // Сучасність. — 1986. — Ч. 7-8. — С. 169—186; Шанковський Л. Ініціативний Комітет для створення Української Головної Визвольної Ради. — Нью-Йорк, 1985.

² Текст доповіді див.: Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 7. — С. 88—106.

здійснювалися відповідно до рішення ІІІ Конференції ОУН від лютого 1943 р.³

Особливо актуальною справа стала з початком широкої боротьби Української Повстанської Армії (УПА) на Волині. В окремих районах почала діяти українська адміністрація. Повноваження «найвищої й одинокі-суверенної влади на звільнених землях України» взяла на себе Головна Команда УПА⁴. Командир УПА Дмитро Клячківський — ‘Клим Савур’ 1 вересня 1943 р. видав розпорядження: «Про встановлення цивільної адміністрації на терені України», в якому є, зокрема, такі твердження «Міста поділяються на: [...] г) міста, що підлягають безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ, чи Раді Міністрів», «Обласну управу і міську управу, що підлягає безпосередньо Міністерству Внутрішніх Справ чи Раді Міністрів, призначає Міністр Внутрішніх Справ чи Рада Міністрів»⁵. У наказі ч. 8 від 27 серпня 1943 р. зазначено, що право підвищувати до військових старшинських ступенів має «верховна влада, яка користується з прав видавання законів»⁶. Це свідчить як про потребу створити уряд, так і про те, що питання його структури і компетенції ще не вирішені.

І хоча І Великий збір УГВР відбувся в липні 1944 р., в документах УПА УГВР згадується значно раніше. Зокрема, наказ УПА-«Захід» ч. 1 від 20 січня 1944 р., за підписом її першого командира Олександра Луцького — ‘Беркута’ та його ад’ютанта Василя Чижевського — ‘Деміда’, починається так: «Згідно з рішенням Головної Визвольної Ради з дня 5.12.1943 р. терен дотеперішнього військового діяння УНС називається УПА-Захід. Крім нової назви УПА-Захід можна вживати і старої назви УНС»⁷.

У наказі Головного військового штабу (ГВШ) УПА ч. 2/43 від 18 грудня 1943 р., за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича — ‘Тараса Чупринки’ та шефа штабу Олексі Гасина — ‘І. Чорноти’ сказано:

³ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. — Київ—Торонто, 2007. — С. 99—102.

⁴ Літопис УПА. Нова серія. — К.—Торонто, 1999. — Т. 2: Волинь і Полісся: УПА та запілля. 1943—1944. Документи і матеріали. — С. 4.

⁵ Там само. — С. 19—21.

⁶ Там само. — С. 11—12.

⁷ Галузевий державний архів Служби безпеки (далі — ГДА СБ) України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 62. — Арк. 94.

«З уваги на різні політичні і теренові умовини поодиноких країв, початкові формування Української Збройної Сили (УПА, УНС) пішли різними шляхами. Щоб усунути всі витворені за той час різниці та зуніфікувати і звести всі ці відділи до одної військової форми, наказую:

1. Військова залежність Української Збройної Сили.

Найвищим зверхником Української Збройної Сили є: Головна Визвольна Рада. Фактичним керівником усіх військових дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його допоміжним тілом у керуванні цілостію військових справ на всіх теренах є Головний Військовий Штаб УПА. Головному К[оманди]рові УПА підпорядковані Красві Командири УПА»⁸.

Головна Визвольна Рада (ГВР) згадана теж в інструкції ГВШ ч. 3/11 «Військові ступні і функції» від 19 грудня 1943 р. Їй надано повноваження іменувати генералів і старших (штабових) старшин: майора, підполковника, полковника, генерал-хорунжого, генерал-поручника, генерал-полковника, генерала армії і маршала⁹.

У наказі ГВШ УПА ч. 2/44 від 26 січня 1944 р. за підписом Головного командира УПА Романа Шухевича — ‘Т. Чупринки’ та шефа ГВШ Дмитра Грицяя — ‘О. Перебийноса’, знову є покликання на рішення ГВР:

«Признається слідуючим старшинам і підстаршинам УПА такі старшинські степені:

А. Степень майора:

1. Ростислав Вишитий, з датою старшинства 8.7.1943 р. — іменування на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р.

2. Омелян Кримський, з датою старшинства 22.1.1944 р. — іменування на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р. [...]

Признається слідуючим старшинам, що полягли на Полі Слави такі старшинські степені:

1. Степень підполковника пор. Сом — на основі рішення Головної Визвольної Ради з дня 22.1.1944 р.»¹⁰.

⁸ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 217.

⁹ Там само. — Арк. 218.

¹⁰ Там само. — Арк. 223–225; Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1978. — Т. 1: Волинь і Полісся: німецька окупація. — Кн. 1. — С. 160–163.

В наступному наказі, ч. 3/44 від 27 січня 1944 р., який підписали ті ж особи, мовиться про компетенцію ГВР у справі надання нагород:

«З днем 27.1.1944 р. впроваджується в УПА слідує військові відзначення за бойові заслуги, працю для Українських Збройних Сил і за рани:

А. Відзначення бойової заслуги.

1. Військове відзначення першого степеня — Золотий Хрест бойової заслуги першої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА.

2. Військове відзначення другого степеня — Золотий Хрест бойової заслуги другої кляси. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА. [...]

Б. Хрест Заслуги.

За особливу працю для Українських Збройних Сил військові і цивільні особи можуть одержати військове відзначення — Хрест Заслуги відповідної кляси.

1. Золотий Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА.

2. Срібний Хрест Заслуги. Це відзначення надає Головна Визвольна Рада на внесок Гол. К-ра УПА»¹¹.

Отже, в грудні 1943 р. і січні 1944 р. ми маємо не просто згадки про вищий керівний орган — Головну Визвольну Раду, — але й покликання на її рішення, датовані 5 грудня 1943 р. та 22 січня 1944 р. Всі ці рішення стосуються діяльності УПА, і тому у статті, присвяченій 60-річчю УГВР, я припускав, що в той час рішення від її імені ухвалювала Головна Команда УПА і вони мали тимчасовий характер (до створення Ради)¹².

Зараз можна стверджувати, що рішення ГВР не мали тимчасового характеру, а були обов'язковими до виконання і після створення УГВР 15 липня 1944 р. та не підтверджувалися наново. Принаймні це стосується згаданих вище рішень:

1) про перетворення УНС на УПА-«Захід»;

2) про компетенцію ГВР надавати військові ступені майора і вище та нагороджувати найвищими відзнаками (Золотими хрес-

¹¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 226–228; Літопис Української Повстанської Армії. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 164–167.

¹² Мороз В. Історія створення і діяльності Української Головної Визвольної Ради // Визвольний шлях. — 2004. — Кн. 7. — С. 88–106.

тами бойової заслуги 1-го і 2-го класів, а також Золотим і Срібним хрестами заслуги);

3) про надання В. Сидору і Д. Клячківському ступеня майора, а В. Івахову — ступеня підполковника УПА*.

Відповідно, рішення ГВР з кінця 1943 — початку 1944 рр. визнавалися УГВР, а отже, визнавалася сама ГВР.

Ще одним фактом, який підтверджує легітимність рішень ГВР, а водночас вказує на спадкоємний зв'язок між нею та УГВР, є Наказ ГВШ УПА ч. 7/44 від 19 липня 1944 р. за підписом Р. Шухевича — 'Т. Чупринки' та Д. Грицяя — 'М. Д. Бученка'. У ньому стверджується:

«Головний Збір Головної Визвольної Ради (ГВР), що відбувся в днях від 11—15 липня 1944 р., прийняв для себе назву: Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)»¹³.

Трохи світла на те, звідки взяли рішення Головної Визвольної Ради кінця 1943 — початку 1944 р., проливають протоколи допитів членів Проводу ОУН того часу Василя Охримовича та Олександра Луцького.

В. Охримович 27 грудня 1952 р. свідчив, що в грудні 1943 р. на вул. Сикстусській у Львові відбулася конференція Проводу ОУН за участі Романа Шухевича, Дмитра Маївського, Василя Кука, Дарії Ребет, Дмитра Грицяя, Михайла Степаняка, Олександра Луцького, Миколи Арсенича та Мирослава Прокопа. Першим питанням наради було переведення УНС в УПА. З цього питання виступив Роман Шухевич, він запропонував перейменувати УНС на УПА-«Захід». Усі з цим погодилися¹⁴.

Про це ж засідання Проводу ОУН свідчив Олександр Луцький на допиті 6 серпня 1945 р. Серед учасників наради він називає Р. Шухевича, Д. Маївського, М. Прокопа, Д. Ребет, В. Охримовича, В. Кука, Д. Грицяя, Миколу Лебеда і себе. Р. Шухевич доповів про діяльність УПА на Волині, визнав її такою, що себе повністю виправдала, і запропонував на базі УНС створити УПА в Галичині. Провід цю пропозицію підтримав¹⁵.

* Рішенням УГВР від 11 жовтня 1952 р. В. Івахову помилково надано ступінь майора.

¹³ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 60. — Арк. 232.

¹⁴ Там само. — Спр. 372. — Т. 16. — Арк. 300.

¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. — Т. 9. — С. 351—352.

Дата і рішення цієї наради Проводу ОУН узгоджуються зі згаданим вище рішенням ГВР від 5 грудня 1943 р. про перетворення УНС на УПА-«Захід». Це мало б давати підстави для припущень, що від імені ГВР рішення ухвалював Провід ОУН.

Проте ні В. Охримович, ні О. Луцький не згадували, щоб на нараді Проводу ОУН у грудні 1943 р. йшлося про ГВР. Натомість на нараді Проводу ОУН у березні 1943 р. в с. Сороки біля Львова, за свідченнями В. Охримовича, штаб УПА запропонував створити широку загальну національно-політичну організацію, якій би підпорядковувалася повстанська армія. Конференція Проводу ОУН цю пропозицію схвалила і створила ініціативний комітет у складі Мирослава Прокопа, Омеляна Логуша, Дарії Ребет і Василя Охримовича¹⁶.

Саме про ініціативу УПА у створенні УГВР згодом писав Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка' у статті «До генези Української Головної Визвольної Ради»:

«Масове поширення збройної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, що сталося внаслідок глибокого вкорінення серед якнайширших мас українського народу ідей українського визвольного-революційного руху; на виразно всенародний характер цієї боротьби; опанування УПАрмією значних територій Українських Земель; наближування до кінця війни між окупантами України — гітлерівською Німеччиною і большевицькою Москвою та, у зв'язку з цим, можливість заіснування догідної ситуації для української визвольної справи; значний ріст ваги української проблеми в результаті визвольної боротьби українського народу — всі ці моменти спонукали Головне Командування УПА заініціювати акцію в напрямі утворення загальнонаціонального, всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Державу та репрезентував би цю боротьбу назовні»¹⁷.

Інструктор старшинських шкіл УПА 'Ратник' у статті «Роля поодинокого повстанця і революціонера в цілості визвольних змагань української нації» (1946) датував рішення Головної Команди УПА про потребу створити УГВР 19 грудня 1943 р.¹⁸.

¹⁶ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 16. — Арк. 301–302.

¹⁷ Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УГВР). — 1948. — Вип. Ч. 2. — С. 13–14.

¹⁸ Ратник. Роля поодинокого повстанця й революціонера в цілості визвольних змагань української нації // До зброї. — 1952. — Вип. 15 (28). — С. 3.

Дати 5 і 19 грудня 1943 р. подає як початок нового етапу діяльності УПА один із її творців і керівників Василь Чижевський. У праці-спогаді, написаній на еміграції орієнтовно 1947 р., він свідчить:

«В зв'язку з поширенням УПА на всіх українських землях створюється центральний військовий осередок (штаб). Командування на всіх українських землях обняв Тур (Тарас Чупринка). До штабу входять Лицар, Перебийніс (після втечі з тюрми на Лонцького у вересні 1943) і ін. Цей штаб помалу переймає керівництво й контролює над усіма відділами УПА та працює над одноцільним організуванням, оформленням та одноцільним правильником для всіх військових частин УПА — ОУН. Це знайшло свій вислів у першому наказі ГВШ (головного військового штабу) 5 грудня 1943 р., яким закінчився I організаційний період УПА—УНС, а починається вже новий етап боротьби УПА»¹⁹.

І далі:

«У місяці грудні 1943-го (19 або 22) приходить момент завершення організації УПА, яким, можна сказати, закінчується I етап організації і праці УПА, а починається новий етап в історії УПА.

Цим переломовим моментом є уконститування Головного військового штабу УПА та його перша конференція, що відбулася в грудні 1943-го (19 — 22 або 24). В конференції взяли участь командувачі УПА зі всіх земель. Команду над цілістю УПА обняв Тарас Чупринка (Тур).

Шефом штабу став Лицар (пізніше замінив його Перебийніс). До складу штабу ввійшли: Перебийніс, Карпович, Шелест, Андрієнко, Клим Савур, командир УПА-Південь та ін.

На конференції ухвалено ряд рішень і постанов, якими закріплено організацію УПА та реорганізовано деякі ділянки. Ці рішення висловлені в наказі ГВШ ч. 1/43. Введено одноцільну організацію УПА для всіх українських земель. Знесена дотеперішня назва для повстанських відділів у Галичині УНС, а прийнята одна назва УПА.

УПА поділено на 3 групи:

1) УПА-Північ, яка обіймає терен Волинь і Полісся та північну Житомирщину по Дніпро. Командиром цієї групи далі остав Клим Савур.

¹⁹ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. — С. 15.

2) УПА-Захід, що обіймає терен діяння цілу Галичину, Холмщину, Лемківщину, Буковину та Закарпатську Україну. Командиром цієї групи був Беркут (Андрієнко), а від лютого 1944 — Шелест (Конрад).

3) УПА-Південь з тереном діяння Вінницька, Кам'янець-Подільська, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська і Миколаївська області та Бессарабія. Командиром її став провідник ОУН цих земель Леміш.

4) Заплянована була УПА-Схід, одначе поки що не введена»²⁰.

З огляду на викладене вище, слід вважати, що питання, пов'язані з ГВР, в кінці 1943 — на початку 1944 рр. вирішував Головний командир УПА Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка'*. На це непрямом вказує те, що перші рішення ГВР пов'язані з формуванням УПА, і згодом саме Головна Команда УПА ініціювала створення УГВР.

Очевидним є також те, що рішення, яке в документах УПА назване рішенням ГВР від 5 грудня 1943 р., ухвалене не одноосібно, а колегіально, і зробив це Провід ОУН. Подібна практика існувала і після створення УГВР — у другій половині 1940-х — на початку 1950-х рр. Як згадує Василь Кук, оскільки членами УГВР в Україні були члени Проводу ОУН, то й рішення її ухвалювали на засіданнях Проводу. Це добре ілюструється листуванням членів Проводу ОУН на українських землях. У 1949 р. Василь Кук — 'Леміш' стосовно конфлікту між Закордонним представництвом УГВР і Закордонними Частинами ОУН писав до Осипа Дякова — 'Наума': «Це на землях ще до конфлікту не дійшло лише тому, що фактично всім керував тільки Провід ОУН, а УГВР практично не діяла, а всі формальні дії УГВР були акцентовані Проводом. Якби за кордоном члени ОУН, які перебувають в УГВР, були дисципліновані і, як члени, проводили в УГВР політику ОУН і слухалися одного організаційного проводу, то до конфлікту в таких формах, як зараз на еміграції, безумовно, не дійшло б»²¹. Однак інформації про те, що на нараді

²⁰ Чижевський В. Організація військової праці ОУН. — С. 28–29.

* Саме Головний командир, а не Головний військовий штаб, оскільки, за згаданим вище наказом ГВШ УПА ч. 2/43, «Фактичним керівником усіх військових дій та чинностей є Головний Командир УПА. Його допоміжним тілом у керуванні цілостію військових справ на всіх теренах є Головний Військовий Штаб УПА. Головному К[оманди]рові УПА підпорядковані Красві Командири УПА».

²¹ ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 18. — Арк. 77.

Проводу ОУН 5 грудня 1943 р. йшла мова про ГВР, тут нема. Відповідне твердження з'являється в документах УПА.

Отож, спираючись на документи, свідчення і спогади, можна стверджувати:

1. В грудні 1943 р. і січні 1944 р. було визначено окремі завдання і засади діяльності ГВР, відповідно до яких ухвалено перші рішення.

2. Рішення ГВР кінця 1943 — початку 1944 рр. були чинними як до створення УГВР (11—15 липня 1944), так і після цього; УГВР у наказах ГВШ УПА фігурувала під назвою Головна Визвольна Рада.

3. Питання, пов'язані з ГВР, в кінці 1943 — на початку 1944 рр. вирішував Головний командир УПА Роман Шухевич — 'Тарас Чупринка'.

4. Формальне і фактичне існування УГВР слід датувати груднем 1943 — травнем 1954 рр.

Коротко про обґрунтування кінцевої дати діяльності УГВР. У першому розділі «Тимчасового устрою УГВР» (п. 12) стверджено: «УГВР перебуває на українських землях. За кордон може висилати своїх делегатів»²². Про це положення ширше йде мова у статті Голови Генерального Секретаріату УГВР Романа Шухевича: «Виходячи з того, що всяке народне Представництво доти являється справжнім виразником волі народу, доки воно діє серед народу і від нього не відривається, Великий Збір УГВР постановив, що місцем перебування УГВР є Українські Землі, а за кордон виїжджають тільки окремі члени УГВР з окремими дорученнями. Така постанова забезпечує УГВР перед перетворенням її в емігрантське представництво, як це було, нпр. з Урядом колишньої УНР та робить її у її політиці цілком незалежною від усяких сторонніх сил»²³. Спираючись на це, можна стверджувати, що діяльність УГВР припинилася з арештом 23 травня 1954 р. останнього її члена на українських землях, Голови Генерального Секретаріату Василя Кука. Зрештою, цей день слід вважати датою припинення централізова-

²² Літопис Української Повстанської Армії. — Торонто, 1980. — Т. 8: Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріали. Кн. I: 1944–1945. — С. 28.

²³ Чупринка Т. До генези Української Головної Визвольної Ради. — С. 19.

ної боротьби в Україні, для керування якою і була створена УГВР. Це не заперечує діяльності Закордонного представництва Української Головної Визвольної Ради чи окремих членів задля реалізації її програмних засад, але чітко визначає підстави цієї діяльності. Проте ні Закордонне представництво, ні т. зв. Середовище УГВР не мало підстав видавати себе за представника чи спадкоємця керівного органу національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, а могло лише називатися реалізатором його завдань.